

Torsdag med THORS

24.5.79

SPEKTAKULÄR är ett onödigt tungrott ord, påpekar prof. Thors i dagens språkspalt. Använd i stället iögonenfallande eller sensationell.

GRUBBLAR NI över någon språkfråga får ni gärna brevlades konsultera professorn. Skriv alltså till prof. Thors c/o Dagboken, Hbl, Mannerheimvägen 18, 00100 Helsingfors 10.

Det är ofta tal om inflytelser från finskan i denna spalt, och flera sådana blir det säkert tal om. Det finns emellertid ett annat språk, som i nutiden starkt påverkar svenskan. Jag tänker givetvis på engelskan. Engelska ord och uttryck framträder ofta först i rikssvensk press, men numera också ofta hos oss. En frågeställare nämner några aktuella fall.

Det engelska **spectacular** är källan för **spektakulär**. Mot detta lånord kan flera anmärkningar göras, bland annat att det kan associeras med det gamla lånordet **spektakel**. Vidare är **spektakulär** ett onödigt tungrott ord. För mig förefaller **iögonenfallande** eller **sensationell** som lämpliga svenska ord (**spectacular** hör ihop med **spectacle** "skådespel" och betecknar egentligen något som hör ihop med ett skådespel eller en "show").

Inte sällan ser man ordet **illitterat**. Det betecknar ursprungligen en som inte behärskar **litterae**, dvs. bokstäverna, men används numera ofta i betydelsen "obildad". Det är allt skäl att använda **obildad** eller **okunnig** i stället. (Härmed vill jag inte fördöma facktermen **illitterat rådman**, dvs. en rådman utan juridisk utbildning.)

I dag skall jag dessutom, på frågeställarens önskan, säga något om uttryck av typen **den bästa någonsin**. De efterbildar engelska uttryck sådana som **the best ever**. Uttrycket börjar bli vanligt, och jag är därför litet osäker om det lönar sig att motarbeta det. Det kan dock vara

skäl att tillsvidare inte "svälja det med hull och hår", utan påpeka att svenskan använder andra uttryck, t.ex. "den bästa man någonsin sett".

Frågeställaren nämner ytterligare några ord, men jag låter dem stå över till nästa gång.

En frågeställare har fäst sig vid att flera parallella sammansättningar har helt olika innebörd. Han har noterat **utkomst/inkomst**, **utgift/ingift**, **efterlyst/föreläst**, **insikt/utsikt**, **åsåg/insåg**.

En mycket viktig faktor är att själva grundordet kan ha fått olika betydelser. **Åsåg** innehåller se i den vanliga innebörden "betrakta", men **insåg** har se med innebörden "förstå", så att säga "ha inblick" (i ett problem). Något av detsamma föreligger i paret **insikt/utsikt**. **Sikt** kommer av det tyska **Sicht**, som till betydelsen kommer nära vårt **syn**. Så kommer det sig att **insikt** kommit att betyda "begripande" — det innebär egentligen "insyn", medan **utsikt** hör ihop med den tyska motsvarigheten till "det ser ut" (t.ex. att gå väl). Märkvärdigare är **utgift** och **ingift**. Grundordet till **gift** är i bägge fallen **giva**; att **gifta bort någon** är det som i gammal svenska kallades "giva i äktenskap". I **efterlyst** och (det finlandssvenska) **föreläst** har vi **lysa** i betydelsen "kungöra" (det har lyst för dem, **lysa** efter någon). **Utkomst** och **inkomst** är ett egenartat par. **Utkomst** skall förstås mot bakgrunden av uttrycket **komma ut med något** "slå sig fram, kunna betala", medan **inkomst** lätt förstås mot bakgrunden av **komma in** om inflytande medel.

En frågeställare har fäst sig vid en rubrik: "Juniorsammandragning". Han påpekar att **truppsammandragning** är ett vanligt ord, men är tveksam inför **juniorsammandragning**.

Just med tanke på det militära (och välkända) **truppsammandragning** tycker jag inte att **juniorsammandragning** låter bra. Jag föredrar **juniorsammankomst** — det är ju fråga om en frivillig samling.

Tack för hälsningarna!

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

31.5.79

BASTA! kommer från italienskan och betyder egentligen "det är nog, det räcker", framgår det i prof. Thors spalt i dag.

Detta är terminens sista "Thorsdag" — men professorn har lovat att inte ta sommarlov från Dagboken utan troget återkomma varje vecka i vanlig ordning. Brev från läsekretsen mottas sålunda med oförminskad glädje även under sommaren. Språkvetande kan vi aldrig få nog av, och därmed basta!

En frågande med färskna intryck från Italien undrar, hur ordet **basta**, som otvivelaktigt är italienskt, har kommit in i vårt språk.

Basta betyder på italienska "det är nog, det räcker" — frågeställaren citerar en affisch: "Basta con la violenza" (nog med våldsdåden). Ordet finns i svenska texter från början av 1700-talet; det har antagits att det har lånats som kortspelsterm. Emellertid kan bakgrunden till lånet vara en annan. Det kan ha kommit med legoknektar under 30-åriga kriget. Ordets gestalt kan ha gjort att det lätt fastnat i minnet och spritts till sådana kretsar som egentligen inte kunde italienska. — En annan form av samma verb har vi i **bastant**, som på italienska betyder "tillräcklig".

En insändare ställer en fråga som skymtat i andra sammanhang. "Vad beror det på, att rikssvenskarna tycker att vi finlandssvenskar sjunger? Vi anser ju tvärtom, att det är rikssvenskarna som sjunger. I själva verket är ju vårt uttal mer monotont."

Det torde vara rätt vanligt, att ett i melodihänseende avvikande uttal av ens eget språk uppfattas som sjungande. Exempel finns bl.a. från norskan, som uppvisar rätt stora "tonvariationer" olika landsändar emellan. Visst är det sant, att

rikssvenskan har mer variation i tonfallet (skillnad mellan t.ex. talet och tala), men å andra sidan verkar säkerligen de stora tonhöjdsskillnaderna i vårt uttal — mellan betonad och obetonad stavelse t.ex. i **poj-karna** — förmodligen mera som "sång" än de mindre skillnaderna i rikssvenskan.

Samme frågeställare har funnit något som snarast är ett "språkligt krumsprång", vare sig avsiktligt eller tillkommet av misstag. Det gäller formuleringen i en annons "Är ni betjänt av ett hembiträde — annonsera då". Snarast är det en vits, som baserar sig på **vara betjänt** av "ha användning för" och ordet **betjänt** "tjänare".

Förra veckan var det tal om vissa anglicismer, dvs. engelska lån, av färskt datum. Den frågande, som hade funnit några påfallande sådana, t.ex. **spektakulär**, har påpekat ytterligare ett par "engelska nykomlingar".

Det första är **ekonomist**, som otvivelaktigt måste betraktas som ett ovälkommet lån. Det förekommer ofta i engelskan i en betydelse som på svenska uttrycks med det välkända ordet **nationalekonom**. Vi behöver inte ordet "ekonomist" (av engelskans **economist**).

Det andra ordet är välbekant, nämligen **kontrollera** i betydelsen "behärska, ha herravälde över". Frågeställaren citerar mening "Gerillan kontrollerar landsvägar". Denna användning är otvivelaktigt ny i svenskan — tidigare brukades dock **kontrollera** i t.ex. "behärska marknaden", således i ekonomisk text. Den motsvarande användningen i engelskan har däremot gammal hävd, och det förtjänar nämnas att också franskans **controler** används i betydelsen "ha militärt herravälde över".

Svenskans **kontrollera** är utan tvivel på väg att också anta denna betydelse, men det är skäl att inte glömma den väl inarbetade synonymen **behärska**, som jag avgjort vill ge företrädet före **kontrollera**, vilket ju egentligen betyder "granska".

Carl-Eric Thors